

Рубан О.М.молодший науковий співробітник
лабораторії проблем інклюзивної освіти
Інституту спеціальної педагогіки НАПН
України, м.Київ**ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ СОЦІАЛЬНОГО СИРІТСТВА НА РОЗВИТОК ДІТЕЙ, ПОЗБАВЛЕНИХ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ**

Стаття присвячена висвітленню актуальної та злободенної проблеми соціального сирітства. Розглянуто аспекти впливу соціального сирітства на розвиток дитини, зокрема, причини зниження інтелектуального розвитку дітей, затримки психічного розвитку, порушення поведінки у таких дітей. Розглядаються умови подолання труднощів у навчанні та розвитку дітей які опинилися без батьківського піклування в умовах різних типів дитячих закладів.

Ключові слова: діти сироти, соціальні сироти, діти позбавлені батьківського піклування,

Педагогічна наука та практика стверджують, що поєднання суспільного та сімейного виховання сприяють психічному та особистісному розвитку дітей. Однак, умови життя дітей, які з різних причин опиняються без батьківського піклування, принципово відрізняються від тих, в яких живуть діти в родині.

Специфічні умови життя дітей у дитячих закладах часто обумовлюють сповільнення темпів їх психічного розвитку. Можна відмітити апатичність, яка проявляється у безініціативності, емоційній невиразності дітей; діти повільно оволодівають мовленням, що в свою чергу відбивається негативно на розвитку мислення, контактах з оточуючими та інших сферах, де психічна діяльність опосередкована словом [6].

Особливості розвитку цієї категорії дітей активно вивчали А. Адлер, А. Фрейд, Дж. Боулбі, С. Прованс, Р. Ліптон, М. Айнсворз, Р. Шпіц, Е. Піклер, М. Вінце, Т.М. Землянухіна, М.І. Лісіна, С.Ю. Мещерякова, Н.М.Щелованов.

Дітям, які позбавлені батьківського піклування властиві процеси загального відставання психічного розвитку, що охоплює інтелектуальну, вольову, емоційну сфери. У цієї категорії дітей спостерігається зниження пізнавальної активності, обмеження світогляду, викривлені спогади про себе в минулому, бідні уявлення про сьогоднішнє та майбутнє.

Однією з найбільш важливих проблем в процесі розвитку дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які виховуються в дитячих центрах та установах, є проблема інтелектуального розвитку. Недостатній інтелектуальний розвиток може виражатися в не сформованості або нерозвиненості пізнавальних процесів, нестійкості уваги, слабкості пам'яті, слабкості розвитку мислення (наочно-образного, абстрактно-логічного, вербального). Так рівень розвитку наочно-дійового мислення цих дітей може майже не відрізнятися від рівня однолітків, однак більшість із них мають труднощі в процесі оперування образами. Психологи, зокрема Е.А. Мінкова та ін. зазначають, що для дітей, позбавлених батьківського піклування властива крайня ситуативність розумової діяльності, що визначається предметним оточенням або ж безпосередніми вказівками дорослого.

Хоча рівень розвитку уваги та пам'яті не має дуже суттєвих відхилень від середньостатистичної норми, однак у дітей, позбавлених батьківського піклування недостатньо сформована картина світу, підвищена ситуативність, що в пізнавальній сфері проявляється в нездатності розв'язання задач, які потребують внутрішніх операцій, не спираючись на практичні дії, зниження розвитку абстрактно-логічного мислення, особливо у дітей середнього шкільного віку. Найбільш вираженим є зниження вербально-логічного мислення. Великих труднощів дошкільникам та молодшим школярам завдає позаситуативно-особистісна бесіда. Зазвичай, питання «Хто тобі більше подобається?», «Що ти любиш?», «Який у тебе настрій» і подібні викликають у дітей збентеження, вони не можуть знайти на них відповіді.

Ці дані свідчать про те, що основними причинами зниження інтелектуального розвитку дітей, позбавлених батьківського піклування, є не стільки вроджено-спадкові фактори, анатоמו-фізіологічні порушення роботи центральної нервової системи, скільки вплив середовища, в якому перебувала дитина, педагогічна занедбаність, відсутність адекватного, якісного, змістовного спілкування з дорослими.

Бажання дітей, позбавлених батьківського піклування, не виходять за межі сьогоденних потреб, діти не вміють мріяти та фантазувати. При цьому спостерігається набір негативних рис характеру: замкнутість, заздрість, недовіра до людей, впертість, егоїзм, агресивність. Спостерігається також нервозність багатьох дітей, позбавлених батьківського піклування, підвищена, збудливість, схильність до нічних жахів, загальний пригнічений стан, а також психічна м'язова напруженість обличчя та тіла, тіки. Поряд з цим проявляється деформація особистості, викривлення у формування самосвідомості, що зумовлене, в більшості, нереалізованою потребою у визнанні, любові, прийнятті. Це провокує виникнення проблем в емоційному розвитку даної категорії дітей. Вони рідко здатні проявити співчуття, зрозуміти міміку, жести, зміну інтонації.

Тому однією з важливих проблем є проблема емоційно-вольового розвитку дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Найбільші труднощами та відхилення від нормального становлення особистості відмічаються в емоційно-вольовій сфері: в порушенні соціальної взаємодії, невпевненості в собі, зниженні або неспроможності до самоорганізованості, цілеспрямованості, недостатньому розвитку самостійності, неадекватній самооцінці, відчуженості, емоційній холодності, відсутності навичок спілкування, нездатності будувати здорові стосунки з оточуючими, аж до цілковитого уникання будь-якої взаємодії. У таких дітей можна спостерігати дуже виражений так зване емоційне голодування: вони можуть легко вступати в контакт з будь-яким дорослим, однак перевагу надають не спілкуванню, спільній діяльності, грі, а безпосередньому фізичному контакту: обійняти, притиснутися, взяти за руку, вилізти на коліна чи на плечі, пестити волосся. Ділові контакти з дорослими виникають пізно та здійснюються у примітивній формі. Діти здатні із зацікавленістю спостерігати за грою дорослого, виконувати його вказівки, приставати на всі пропозиції, однак включитися в гру, бути активним та рівноправним учасником гри вони не можуть [1, 4].

У своїх дослідженнях В.С. Мухіна звертає увагу на те, що соціальна ситуація розвитку в умовах виховання поза родину, умови життя, порушення у сфері спілкування дитини впливають на розвиток її особистості, спотворюють уявлення дитини про себе, ставлення до себе, ускладнюють усвідомлення себе як особистості.

Моральний розвиток дітей, позбавлених батьківського піклування, є складовою розвитку особистості, багато в чому залежить та є наслідком порушень загально інтелектуального та емоційно-вольового розвитку особистості.

Таким чином, існують значні проблеми розвитку більшості дітей, позбавлених батьківського піклування. Найбільші труднощі та відхилення від нормального становлення особистості спостерігаються в емоційно-вольовій сфері, порушенні соціальної взаємодії, невпевненості в собі, зниженні самоорганізованості та цілеспрямованості. Негативні тенденції розвитку особистості зберігаються у всіх вікових групах [2].

А.М. Прихожан та Н.М.Толстих досліджуючи особливості психології дітей, позбавлених батьківського піклування зауважили, що в своїх дослідженнях дійшли тих самих висновків, що й інші дослідники даної проблеми, зокрема чеські дослідники І. Лангмейєр та З. Матейчек, щодо розумового розвитку дітей, позбавлених батьківського піклування. Дослідники зазначають, що за загального відставання у розумовому розвитку дітей-сиріт його рівень значно варіює залежно від типу закладу, контингенту дітей, характеру виховної роботи та низки інших факторів, тому не можна однозначно говорити про який-небудь рівень інтелекту, характерний для дітей, які ростуть без батьків.

Суттєвим фактором вбачається вік, в якому дитина опиняється без піклування батьків та потрапляє до дитячої установи, а також тривалість перебування її в установі. На початку 60-х років ХХ століття І. Лангмейєр та З. Матейчек дослідили фізичний та інтелектуальний розвиток 6-ти річних дітей-сиріт, які опинилися поза родиною в різному віці.

Дослідники відзначили, що діти, які залишилися без опіки батьків набагато пізніше віку немовляти, перебували у своїх родинах в умовах недостатнього виховання та неналежних гігієнічних умовах, в емоційно збідненому середовищі, за умови незадоволення їхніх основних психологічних потреб, де мала місце психічна депривація, опинялися в менш несприятливій ситуації під час вступу до школи, на відміну від дітей, які виховувалися в дитячих установах безперервно з раннього дитинства.

Працюючи з дітьми, позбавленими батьківського піклування, А.М. Прихожан та Н.М.Толстих звернули увагу на особливості, характерні для цих дітей. В процесі роботи з дітьми різних вікових груп – від молодшого шкільного до старшого підліткового, в різних ситуаціях – навчальних, не навчальних, експериментальних – постійно стикалися з тим, що вони не вміють застосовувати навіть наявні знання до розв'язання поставлених задач. Таке «невикористання» інтелекту за наявності необхідних розумових можливостей і знань Л.І. Божович називає «формалізмом першого роду», основною характерною рисою якого є заучування без опори на зміст матеріалу. Діти схильні до вербалізму, пристрасті до штампів у мовленні та думках. До того ж у дітей дуже слабо виражена пізнавальна активність, навіть в таких її примітивних формах, як цікавість до нових фактів, до яскравих життєвих прикладів. Більшість з них можуть виконувати важке завдання заради оцінки або похвали, але майже ніколи – із цікавості.[4]

Література:

1. Залысина И.Л., Смирнова Е.О. Некоторые особенности психического развития дошкольников, воспитывающихся вне семьи// Вопросы психологии, 1985,№4.
2. Лишенные родительского попечительства: Хрестоматия: Учеб. пособие для студентов пед. институтов / Ред. - сост. В.С. Мухина. - М.: Просвещение, 1991. - 223 с.
3. Морозова Е.И. Проблемные дети и дети - сироты: Советы воспитателям и опекунам. - М.: Изд. НЦЭНАС, 2002. - 56с.
4. Прихожан А.М., Толстых Н.Н. Психология сиротства. 2-е изд. – СПб.: Питер, 2005. – 400 с.: ил. – (Серия «Детскому психологу»).
5. Психическое развитие воспитанников детского дома. Под ред. И.В. Дубровиной, А.Г. Рузской: Науч.-исслед. институт общей и педагогич. психологии. Академия пед. наук СССР. - М.: Педагогика, 1990. - 264 с.
6. Шахманова А.Ш. Воспитание детей - сирот дошкольного возраста: учеб. пособие для студентов высших пед. учеб. заведений/ Под ред. С.А. Козловой - М.: Академия, 2005. - 192 с.

О.Н. Рубан

Исследование влияния социального сиротства на развитие детей, лишенных родительской опеки

Статья посвящена освещению актуальной и злободневной проблемы социального сиротства. Рассмотрены аспекты влияния социального сиротства на развитие ребенка, в частности, причины снижения интеллектуального развития детей, задержки психического развития, нарушения поведения у таких детей. Рассматриваются условия преодоления трудностей в обучении и развитии детей, которые остались без родительской опеки в условиях различных типов детских учреждений.

Ключевые слова: дети сироты, социальные сироты, дети, лишенные родительской опеки.

Olga Ruban

Study Of Social Development Orphanage Children Deprived Of Parental Care

The article is devoted to coverage of relevant and topical problems of child abandonment. The aspects of the impact of child abandonment on child development, including the reasons for reducing the intellectual development of children, mental retardation, behavioral disorders in these children. The conditions of overcoming difficulties in learning and development of children who were left without parental care in different types of children's institutions.

Children left without parental care until much later age baby were in their families in poor education and inadequate sanitary conditions, emotional Depleted environment provided dissatisfaction with their basic psychological needs, where there was a mental deprivation, found themselves in a less unfavorable situation in admission to the school, as opposed to children who were brought up in institutions continuously from early childhood.

While working with children of different ages - from primary school to senior adolescence in different situations - learning, not teaching, експериментальних - constantly faced with the fact that they do not even know how to apply existing knowledge to solve tasks. Such "non-use" of intelligence for the necessary mental capacity is the "first order formalism", the main feature of which is learning without reliance on its content. Children tend to verbalizmu, passion for stamps in speech and thoughts. In addition, the children are very poorly marked cognitive activity, even in its primitive forms such as interest in new facts to vivid life examples. Most of them can perform a difficult task for evaluation or praise, but almost never - out of curiosity.

Keywords: orphans, social orphans, children deprived of parental care

References:

1 Zalysina, I.L., & Smirnova E.O. (1985) *Nekotorye osobennosti psicheskogo razvitiya doshkolnikov, vospityvayushchihsia vne semi* [Some peculiarities of psychological development of preschool children being raised outside the family]. *Voprosy psichologii*, 4. 23-37.

2 Muhina, V.S. (Ed.). (1991). *Lishennye roditelskogo popechitelstva: Hrestomatiya* [Deprived of Parental Care: A Reader:]. Moscow: Prosveshchenie.

3 Morozova, E.I. (2002). *Problemye deti i deti - siroty: Sovety vospitateliam i opekunam* [Problem children and children - orphans: Tips carers and guardians]. Mscow: Izd. NCEHNAS.

4 Prihozhan, A.M., & Tolstyh, N.N. (2005). *Psikhologiya sirotstva* [Psychology orphanhood]. StPeterburg: Piter.

5 Dubrovinoi, I.V., & Ruzskoi, A.G. (Eds.) (1990). *Psicheskoe razvitie vospitannikov detskogo doma* [Mental development of orphans' home]. Moscow: Pedagogika.

6 SHahmanova, A.SH. (2005) *Vospitanie detei - sirot doshkolnogo vozrasta* [Upbringing children orphaned preschool]. Moscow: Akademiya.

УДК:376-056:37.015.347

Софій Н.З.

аспірант Інституту спеціальної педагогіки НАПН України, Науково-методичний центр інклюзивної освіти, Інститут післядипломної педагогічної освіти Київського університету імені Бориса Грінченка, м.Київ

Рецензент: Засенко В.В. д.пед.н., проф.

**ПІДГОТОВКА ПЕДАГОГІВ ДО РОБОТИ В ІНКЛЮЗИВНОМУ ОСВІТНЬОМУ
СЕРЕДОВИЩІ**

У статті представлено навчально-методичний посібник «Професійна діяльність асистента вчителя в інклюзивному класі», що включає навчальну програму курсу з однойменною назвою та методичний супровід до її реалізації, що можуть